

Paradoxes de la tolerància

Xavier Antich

Que la tolerància és una virtut polèmica, polèmica *com a virtut*, perquè és ambígua ja és, a hores d'ara, gairebé un truisme. Potser és que la pròpia noció de tolerància ha envellit molt malament, pitjor, en qualsevol cas, que algunes altres virtuts il·lustrades que, encara avui, sense tants escarafalls com provoca la tolerància, mantenen el seu valor ètic gairebé intacte. Potser és que els canvis en el context històric i sociocultural li han afectat més, molt més, que als altres ideals de la modernitat, fins a tal extrem que allò que, en el seu moment, era un horitzó de la vida en comú, avui n'és només –i ben just– el punt de partida gairebé innegociable. Esperem que se'ns disculparà l'exabrupte, però amb la tolerància passa com amb l'aspirina: segurament és un magnífic remei per al maldecap, i per a tantes altres coses, però es, sens dubte, completament ineficaç per al càncer de pulmó. És òbviament una virtut clara com a virtut en situacions d'intolerància o barbàrie, quan les opinions són perseguides i quan la diferència és assetjada a causa de la seva diferència, però és potser insuficient,

com a virtut, per a fundar una convivència en la diferència com la que podem endevenir que se'ns planteja com a rept.

A finals de segle XX, en unes dècades marcades pertot arreu, i no només a Europa, per les grans migracions i desplaçaments de població, aquests han comportat també –no viatgen només els cossos– la mobilitat de creences, idees i formes de vida. Amb ells, hom ha tingut consciència, potser sobretot a Europa, que les comunitats que, amb major o menor fortuna, s'havien articulat entorn d'identitats col·lectives al llarg d'un segle que recollia una tendència secular, començaven a ser quelcom mòbil i inestable, mestís. Consciència, en definitiva, que la convivència arribava, amb aquest procés, al pou de la seva etimologia: vivència compartida i conjunta de les diferències. I, tanmateix, no hi havia en això res de nou, perquè la història de la cultura, entre d'altres lliçons, en proporciona potser una d'impagable: que la transculturalització és, gairebé sempre, font de conflictes, si no de tragèdies. I és que l'encontre entre cultures, idees i formes de vida diferents ha estat, massa sovint, una topada. Parlem en català: «encontrar-se» és, certament, quan una persona que es mou troba una altra que li surt al pas, però, al mateix temps, quan dues persones topen entre si, especialment de forma hostil. L'encontre entre cultures, doncs, ha estat més sovint una

Xavier Antich és professor d'Estètica a la Universitat de Girona. És autor d'*El rostre de l'altre* (Tres i Quatre, 1993; Premi Joan Fuster).

topada que no pas una trobada. I el pitjor del cas és que, en aquest sentit, seguim en la guerra del Peloponès. I, la pregunta, continua sent la mateixa: com articulem la convivència en la diversitat, com ens les tenim amb les diferències.

Des d'aquesta perspectiva, la tolerància il·lustrada, tot i la seva dimensió revolucionària en una cultura que pretenia accedir a la majoria d'edat, és potser avui insuficient. Entre d'altres raons, perquè aquesta tolerància, en el moment de constituir-se com a virtut, era fonamentalment una tolerància *cap a dins*: un intent de fer comprensibles les pròpies diferències en el marc d'una mateixa cultura. Amb el pas del temps, cal dir-ho, aquesta noció ha esdevingut, en certa mesura, el fonament ètic del relativisme cultural, una forma d'actitud davant la diversitat que acostuma a prendre dues formes: bé la «neutralitat» davant les més brutals formes de barbàrie, bé la «ignorància» davant de qualsevol diferència (sobre tot d'aquelles diferències, fruit de les idees i de les cultures, que no són les nostres). Així, «tolerem» per simple no intervencionisme o, ras i curt, per la més absoluta indiferència. La història de la tolerància, en aquest sentit, il·lustra d'un esdevenir més aviat paradoxal: de línia de fuga utòpica a ètica de mínims. Però l'ètica, gairebé per definició no pot ser «de mínims». Si hem de continuar pensant en l'ètica com una *aspiració a allò més alt*, i potser els temps no estan pas per massa renúncies, cal replantejar el lloc de la tolerància com a virtut nuclear i, en tot cas, ser-ne conscients que allò que, en un determinat moment històric, era un horitzó d'avenir, avui només pot ser un punt de partida.

De fet, els propis orígens de la tolerància ens la mostren com una noció problemàtica. I, com gairebé sempre, l'etimologia ens ofe-

reix part de les seves ombres: la *tolerantia* del llatí té a veure amb la resignació i el sofriment: efectivament, només «tolera» aquell que suporta, com una càrrega, pensaments, creences i formes de vida diferents dels propis, encara que, en el seu interior, se senti profundament agredit i molest per allò altre. Encara avui, el nostre diccionari (GEC) recull, com a primera acepció de tolerància, la capacitat de *suportar en els altres allò que hom desaprova, usant indulgència*, no prohibint-ho o no impedit-ho. Certament, una lliçó per pensar: la tolerància apareix, en l'ús del llenguatge comú (el pou en el qual, per exemple, Aristòtil fundava tota la seva reflexió ètica), com una actitud més propia del perdonavides que no pas d'un ideal moral, manifestativa d'una autèntica consciència de superioritat –un pèl paternalista, això sí– d'allò propi respecte d'allò diferent (tolerat). La tolerància, així, remet a les dimensions de suportar, admetre i permetre. Tanmateix, qui està en condicions de «tolerar» sinó aquell que té el poder d'esclafar i, amb tot, no ho fa? Que s'ha vist algun cop que el vençut «toleri» el seu vençedor?

I és que la tolerància no pot amagar la profunda disimetria, gairebé fonamental, que sustenta la possibilitat de la relació amb l'altre. I aquesta disimetria no és sinó expressió d'una situació jeràrquica pel que fa a l'ocupació de poder. Virtut estranya, que només es predica d'aquella part de la comunitat que, generosament, autolimita l'exercici del seu poder (inqüestionat) mentre que només es permet, en lloc de la justícia, l'exercici gratuït i controlat d'una caritat d'engruges planificada. Alguna cosa falla quan la tolerància només pot ser pensada com a actitud vàlida dels occidentals respecte dels nous subproletaris immigrants que ocupen el lloc sense lloc dels exclosos del sistema,

però que no ens permet pensar, recíprocament, l'actitud respecte de nosaltres d'aquells que són condemnats a ocupar una posició marginal en el joc de producció de les nostres societats (dites) avançades. Demanem tolerància respecte dels que són diferents (i la demanem a energúmens com els *skinheads* que apallissen un magrebí o com el senador del PP per Fuerteventura que, encara no fa pas massa, demanava expulsar els immigrants «a puntades de peu»), però no podem pas legítimament demanar tolerància, de forma recíproca, si no és com un acte de cinisme, a les immenses masses d'immigrants que arriben al nostre país, perquè prou ocupats estem a explotar-los. Aquesta és la perversió essencial de la tolerància: que està fundada en una disimetria essencial que afecta, més que a les idees i a les formes de vida, a la dimensió social i econòmica de la desigualtat.

Que se m'entengui bé: la tolerància apareix, ben cert, com una virtut política i moral, en el marc d'un cert horitzó utòpic, allí on la llibertat està amenaçada o, fins i tot, allí on està amenaçada la vida de les persones per causa de les seves creences o formes de vida. Per tant, en el context d'una societat que menysprea la diferència per ser simplement diferent o que la persegueix obertament com a quelcom perillós. Així va ser en el context de les guerres de religió o en el marc de societats obertament intolerants enfront de creences i formes de vida diferents; així és encara avui, en el context de societats teòricament multiculturals, però que, en la pràctica, mantenen respecte de la diferència una actitud indulgent d'ignorància (com quelcom inexistent mentre no molesti) o una actitud de repressió (com quelcom amenaçador que cal desactivar ràpidament i de forma irreversible). És cert

que la virtut de la tolerància, o la tolerància com a virtut, l'objectiu de la qual és acabar amb qualsevol gènere d'injusta discriminació civil, apareix davant la realitat brutal de la intolerància i, en aquest sentit, constitueix encara un horitzó legítim: situar totes les idees en igualtat de condicions per ser defensades obertament i pública en el si d'una comunitat.

Ara bé: hi ha una altra forma de tolerància, pròpia de les eufemísticament anomenades «societats avançades», en què aquella vella virtut benintencionada i humanista esdevé més aviat el seu contrari (com diuen els moralistes: la virtut esdevinguda vici). Tolerància, aquí, equival a carència de conviccions pròpies, fins al punt de la incapacitat d'oposar-se a qualsevol opinió, actitud, acció o iniciativa per nocives que puguin ser per a la vida en comú. Tolerància, aquí, es confon amb indiferència, si no amb escepticisme. És el que Marcuse va anomenar «tolerància pura» o «indiscriminada» i Bobbio, «tolerància negativa»: les notes a peu de pàgina serien interminables. Es tracta d'una tolerància que pot arribar al límit de la seva naturalesa (la prova del 9 de la tolerància): tolerar allò que és intolerable. És, ben cert, una tolerància contradictòria, perquè genera el seu contrari, o, si es vol, una tolerància buida, que tant tolera que aviat, si no ja, no tindrà res per tolerar. O, el que és el mateix, una tolerància fàcil i còmoda, perquè té poc per resistir i suportar.

La perversió d'aquestes derives de la tolerància, com fàcilment es pot endevinar, no són només lògiques: no es tracta només de jocs de paraules. O, si ho són, afecten a les coses denominades. Aquesta idea de tolerància no només manté una íntima confraternitat amb la barbàrie i amb els diferents rostres del que Kant anomenava el mal radi-

cal, sinó que, de fet, i ho ha estat sovint en la història recent, és la preparació i l'aliment per a la mateixa barbàrie, és a dir, per a la més oberta i brutal intolerància. La tolerància que permet benèvolament i suporta totes les idees i actituds acaba fent, en el fons, que cap idea i cap actitud no valgui *moralment* res, ja que totes són igualment legítimes. Aquesta tolerància, que es presenta com la més exquisida neutralitat moral, acaba sent còmplice –per silenci administratiu– de la intolerància, si no la seva instigadora més eficaç. Així, es una tolerància que dóna primacia a la pau pel davant del conflicte, encara que aquesta pau sigui la dels cementiris: ni s'indigna ni s'irrita, perquè ni el mal radical aconsegueix de desmobilitzar la seva suposada neutralitat, convertint-se, al capdavant, en la més refinada expressió del conformisme. I si alguna cosa no és la virtut és conformista, immobilista, en la mesura que això suposa una claudicació davant de la realitat del present i una legitimació factual d'allò existent. En aquest sentit, no és pas evident que la tolerància sigui una virtut ètica i, per tant, una conducta desitjable, un ideal, en la mesura que fa tancar els ulls, amb conformisme, davant d'allò que hauria de ser intolerable i fa girar-se d'esquena, igualment, davant de les diferències dels altres amb els que hem de conviure. I és que «tolerar-los» és, en el fons, donar-los l'esquena, manifestar la més respectuosa i pulcra de les indifferències: la forma més obscena, potser, de negar les diferències.

És curiós el sentit epidemiològic de la paraula: aquí, la tolerància és la qualitat d'un sistema que manté una disposició acollidora, hospitalària, que rep un cos estrany i que sovint l'assimila. Quan el sistema és tolerant, acull i accepta allò que és estrany, diferent, altre, però això obliga i força a

reorganitzar-se interiorment. Aquesta és la diferència entre la tolerància (en sentit epidemiològic) i la simple capacitat de resistència (que suporta un cos estrany o altre mentre no sigui una amenaça per al manteniment del propi sistema). O el que ve a ser el mateix: «Visquin les diferències, mentre jo pugui continuar sent el mateix!». Nota de traducció: que els altres mengin cuscús i visquin en condicions infrahumanes mentre jo pugui mantenir els meus privilegis gràcies als desequilibris de la globalització. Mentre els altres siguin quasi esclaus, la tolerància, tal com es ven en el supermercat mediàtic de la nostra societat incipientment multicultural, no és res més que una cínica complaença per la diversitat folklòrica: organitzem «festes per la tolerància» –com cada any s'organitzen a Barcelona– perquè els «altres» puguin ensenyar-nos com se fan les trenes i els vestits mentre això no impliqui la reconsideració i la reorganització del nostre propi sistema basat en la desigualtat i dels nostres privilegis; festes –tot s'ha de dir– molt benintencionades, però tèbies amb la disimetria de fons.

I un pas més enllà, «la» qüestió per excel·lència: com podem acollir allò altre sense perdre'ns a nosaltres mateixos? Val a dir: sense veure'ns forçats a reorganitzar el nostre propi sistema. Potser és que només podem acollir allò altre si ens perdem a nosaltres mateixos, és a dir: si estem disposats a modificar *d'arrel* la situació de desigualtat que converteix la tolerància en una virtut mínima, en una virtut de mínims, gairebé com una regla d'urbanitat. No hi ha tolerància que no sigui cínica si no està disposada a perdre (sobretot a perdre el privilegi de ser tolerant). Mala virtut pot ser aquella que, entre tolerant i tolerat, entre aquell qui tolera i aquell qui és tolerat, estableix un abisme

que no permet d'invertir els papers, a benefici, òbviament, del primer.

Enfront d'aquesta tolerància que deixa cadascú al seu lloc (tolerant i tolerat quietos tots dos amb les seves diferències), potser és hora de substituir aquesta virtut mínima per, un altre cop, la virtut de la justícia i els imperatius de la responsabilitat, que ens lliguen a les diferències no pas per «suportar-les», sinó per fer-les sorgir d'un altre lloc que de la desigualtat. O, si més no, caldrà optar, si encara hem de mantenir el consens del nom, per una tolerància «impura», dialògica, que activi les diferències i la consciència de la riquesa energètica de les diferències. Si parlem des d'Europa, recuperar allò que Rémi Brague anomena la «via romana»: la virtut de la transmissió, del mitjancer conscient de la seva dignitat i, també, de la seva indignitat, capaç d'enriquir-se amb les diferències dels altres *com si fossin pròpies*. Recuperar, si es vol, el sentit grec, sagrat, de l'hospitalitat. Cal apostar, potser, contra l'universalisme de la globalització que desigualta, perquè és la tradició de l'arrogància, i mantenir tanmateix la vocació de la *igualtat dels semblants*, perquè només si són iguals, els semblants poden ser altres. Només la igualtat permet l'emergència d'una alteritat que no sigui només una mera varietat exòtica per alimentar l'autocomplaença.

En el fons, potser té raó —i que no s'entengui com una *boutade*— aquell senador del PP canari, evidentment *malgré lui*, quan qualificava els immigrants de les pateres de lladres. Potser té més raó, en tot cas, que els discursos paternalistes i condescendents sobre el «bon salvatge» que pretenen, sense voler-ho admetre, que continuï en plena misèria. Perquè és cert: són lladres, però no pas perquè *prenguin res*, sinó en el sentit que també ho són, com diu Aristòtil, els filòsofs:

perquè *volen més*. Els immigrants volen més del que tenen (que gairebé és no-res). Però no només per tenir més, sino per *ser* més, perquè ara, de tan poc com són, gairebé no són res (a qui es deu aquesta aberració del llenguatge que els qualifica d'*il·legals*?). L'aspiració és moralment legítima, i no hi pot haver «bona consciència» que pretengui «tolerar» sense reconèixer, al mateix temps, que ella mateixa està disposada a perdre. Altra-ment, és un acte de cinisme. Si la tolerància té encara algun sentit (i només ho pot tenir si és «impura»), és per defensar que aquells que no són res o gairebé res, siguin més (o puguin ser, sense més), encara que sigui a costa nostra. O més precisament, sobra aquest *encara que*: que ho siguin a costa nostra. Seré franc: si no estem en condicions de generar *una igualtat efectiva* que els deixi de mantenir com a «tolerats», més val que se la prenguin, que ens la prenguin. I és que, en el fons, potser, el discurs de la tolerància ingènua és un narcisisme invertit: la fascinació per l'altre mentre ho continuï sent, altre en el seu exotisme i, també, en la seva exclusió.

Enfront de la tolerància passiva de les capses d'armari (cadascú a casa seva i Déu a la de tots), cal una tolerància impura que, dèiem, activi les diferències i obligui a una reorganització del sistema: aquesta és la llei de l'hospitalitat, no només «acollir» la diferència, sinó obrir la possibilitat que la diferència ens faci altres del que som. Estic profundament d'acord amb Breiten Breitenbach, un africà blanc, quan deia que cal mantenir *juntas* aquestes dues proposicions: «ets el meu germà. Perquè som diferents». O amb Maurice Blanchot, quan, tot comentant aquell passatge de la *Illiada* en què Aquil·les convida a dinar Menelau, reconeix que és només amb la restitució de l'espai de l'entremig que, de nou, la vida és possible. ▢